

Η ΣΧΕΣΗ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Δημήτρης Χαράλαμπος, Αναπλ. Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Τμήμα ΕΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθυντής του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

Η σχέση ιδιωτικού και δημοσίου στο ελληνικό πολιτικό σύστημα έχει πολλές όψεις και πλευρές οι οποίες αναλύονται στα πλαίσια αυτού του συμποσίου κατά τρόπο ασυνήθιστα βαθύ και αναλυτικό, εφόσον έχει ήδη γίνει συνείδηση ότι η παθολογία αυτής της σχέσης αποτελεί θεμελιώδες πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας.

Οι δικές μου παρατηρήσεις δεν έχουν απαίτηση λεπτομερούς ανάλυσης αλλά περιορίζονται σε κάποιες γενικές ίσως και σχηματικές παρατηρήσεις οι οποίες αναφέρονται στις βαθύτερες συντεταγμένες αυτής της σχέσης, στην εσωτερική λογική του πολιτικού συστήματος, όπως αυτό έχει συγκροτηθεί και ιστορικά διαμορφωθεί στην πορεία του νεοελληνικού κράτους μέχρι σήμερα.

Το συνταγματικό, αντιπροσωπευτικό, κοινοβουλευτικό σύστημα διαμορφώνεται σε μια κοινωνία την οποία "αντικειμενικά" (σύμφωνα δηλαδή με τον ιδεατό τύπο των όρων συγκρότησης φιλελεύθερης κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, αλλά και την ιστορική εμπειρία των χωρών στις οποίες πραγματώθηκε και λειτούργησε) δεν μπορούσε να εκφράσει.

Εξετάζοντας αυτό το σύστημα στην - κατά μάλλον ή ήττον - ολοκληρωμένη του μορφή, τουλάχιστον κατά την ιστορική στιγμή της εμφάνισης της καθολικής ψηφοφορίας (one man one vote), διαπιστώνουμε ότι η ύπαρξή του θέτει οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές προϋποθέσεις οι οποίες σαφώς δεν υπήρχαν στην Ελλάδα όταν αυτό τροχιοδρομήθηκε το 1844 για να κατοχυρωθεί και συνταγματικά η καθολική ψηφοφορία το 1864 και να ολοκληρωθεί θεσμικά με τη λεγόμενη αρχή της δεδηλωμένης το 1875.

Η διεύρυνση και ολοκλήρωση της φιλελεύθερης Δημοκρατίας και της δημοκρατικής αρχής αποτέλεσε την πολιτική θέσμιση των ώριμων πλέον κεφαλαιοκρατικών σχέσεων. Η κακώς λεγόμενη αστική Δημοκρατία, κακώς εφόσον δηλώνει μεν ένα συγκεκριμένο ιστορικά διαμορφωμένο αξιακό πλαίσιο αλλά μπορεί να παρερμηνευθεί ως συγκεκριμένη ταξική αναφορά που αρμόζει μόνο στην αρχική, ολιγαρχική μορφή του συστήματος όπου ο περιορισμός της ψήφου ή και η τμηματική ψήφος καθόριζε όρους ταξικής επιβολής, αποτελεί σήμερα την διεύρυνση της κλασικής φιλελεύθερης Δημοκρατίας στη σύγχρονη μαζική Δημοκρατία. Πρόκειται ουσιαστικά για την ολοκλήρωση της διαδικασίας εκδημοκρατισμού μέσω του σοσιαλδημοκρατικού χαρακτήρα αγώνα του εργατικού κινήματος, ως ορθολογική συνέπεια της κυριαρχίας του συστατικού πυρήνα της αγοράς ελεύθερης εργασίας. Αυτή η κυριαρχία, που εκφράζει την εμπέδωση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, απαιτεί και ιστορικά παράγει την ισχύ αξιακών προϋποθέσεων και κοινωνικών ισορροπιών που κωδικοποιούνται θεσμικά ως προϋποθέσεις και όροι αναπαραγωγής του συστήματος της κοινωνικής συνοχής.

Αν το Ηνωμένο Βασίλειο ή οι Η.Π.Α. αποτελούν την πιο συνεπή προς τον ιδεατό τύπο της φιλελεύθερης Δημοκρατίας ιστορική εμπειρία, τότε η ελληνική εμπειρία, χωρίς να αποτελεί άρνησή του, πρέπει να είναι από τις πλέον αποστασιοποιημένες από αυτό περιπτώσεις.

Αυτό το οποίο καταρχάς ενδιαφέρει εδώ είναι, ότι έχουμε ένα κανονιστικό αξιακό σύστημα καθολικής ισχύος, το οποίο ως ιστορικό αποτέλεσμα νοσηματοδότησης του ορθού λόγου οργανώνει πολιτικά μια ιστορικά διαμορφωμένη και ως εκ τούτου ορισμένη ιστορική πορεία (η οποία σήμερα έχει οικουμενική απαίτηση) και το οποίο εφαρμόζεται και λειτουργεί σε μια άλλη.

Το ότι λειτούργησε και λειτουργεί ουσιαστικά με ελάχιστες διακοπές σημαίνει ότι η συγκεκριμένη κοινωνία - στην περίπτωση μας η ελληνική - ήταν σε θέση να προσαρμόσει αυτό το σύστημα στις δικές της ανάγκες και λογικές διατηρώντας την μορφική του υπόσταση - έστω και ελλειμματική - ως έκφραση και θεσμική - τυπική λειτουργία άλλων ή αρκετά διαφορετικών περιεχομένων.

Αν αυτό είναι αποδεκτό, δεν υπάρχει λόγος να θεωρήσουμε ότι επειδή αυτό ίσχυε στα μέσα ή στο τέλος του 19ου αιώνα, τότε έχει παύσει να ισχύει και σήμερα. Παρ' όλες τις διαφοροποιήσεις, παρ' όλες τις αλλαγές στην άρθρωση του καταμερισμού της εργασίας, κυρίως στα μεταπολεμικά χρόνια και ιδιαίτερα μετά το 1960, η ειδική αυτή σχέση μορφής και περιεχομένου αναδεικνύει συστημικές λογικές, οι οποίες, εφόσον αποδειχθούν λειτουργικές, αναπαράγονται και σταθεροποιούνται μέχρι να οδηγηθούν στα αδιέξοδά τους.

Κατάσταση που ως κρίσιμα αδιέξοδα παρουσιάζεται μόνο την τελευταία εικοσαετία εφόσον ούτε οι αντιφάσεις του μεσοπολέμου, ούτε η αντικομμουνιστική υστερία του μετεμφυλιακού κράτους επέτρεψαν την υπέρβαση των εκάστοτε καθοριστικών ιστορικών συγκυριακών ορίων, ώστε τα αδιέξοδα να διαμορφωθούν ως τέτοια και να οδηγήσουν στην αναγκαία απαίτηση επίλυσής τους.

'Άλλωστε και η εμφάνιση αυτής της αναγκαίας απαίτησης δεν σημαίνει ότι η έκβαση της κρίσης θα πρέπει απαραίτητως να υπόκειται στη λογική του ιδεατού τύπου της σχέσης μορφής-περιεχομένου, αλλά θα μπορούσε να είναι η μετάθεση της κρίσης σε ένα άλλο επίπεδο. Αυτό όμως θα μας πήγαινε πολύ μακριά...

Το ελληνικό πολιτικό σύστημα - όπως αλλού έχω αναλύσει διεξοδικότερα - συγκροτεί μια πρώιμη εμφάνιση του συνταγματικού, κοινοβουλευτικού, αντιπροσωπευτικού συστήματος της μαζικής Δημοκρατίας, στηρίζεται από πολύ νωρίς στην καθολική ψηφοφορία και υπόκειται σε κανονιστικές αξιακές δεσμεύσεις, όσον αφορά τουλάχιστον στον τύπο της θέσμησης της ελευθερίας. Όμως η διαμόρφωση της (μαζικής) φιλελεύθερης Δημοκρατίας στην Ελλάδα δεν αποτελεί λειτουργική διαδικασία διεύρυνσης, εγγύησης και ενεργοποίησης δικαιωμάτων, (το οποίο θα αποτελούσε την κωδικοποίηση της ισχύος αξιακών κανονιστικών δεσμεύσεων), αλλά τον τρόπο με τον οποίο ενεργοποιήθηκε πολιτικά η επιρροή των τοπικών ελίτ και μεταφέρθηκε στο επίπεδο του ελέγχου του εθνικού κράτους. Η καθολική ψηφοφορία αποτελεί το καθοριστικό μέσο πρόσβασης στον έλεγχο της διανομής πόρων και η συμμετοχή σ' αυτό το μέσο βάσει του οποίου μπορούσε κανείς ατομικά- και αργότερα με την ομαδοποίηση μερικών συμφερόντων - να στοιχειοθετήσει την απαραίτητη

ανταλλακτική σχέση που επέτρεπε τη συμμετοχή στη διανομή. Ως εκ τούτου δεν έχουμε μόνο την κυριαρχία της εργαλειικής λογικής, του εργαλειικού ορθολογισμού αλλά και τη⁹ υπαγωγή όλων των πολιτικών λειτουργιών στη διαδικασία της ψηφοδοσίας και ψηφοθηρίας που απολυτοποιεί τη διαδικασία της ψηφοφορίας στο μοναδικό και ειδοποιό σημείο της Δημοκρατίας, προσδίδοντας στο σύστημα έναν λανθάνοντα λαϊκιστικό χαρακτήρα. Έτσι μοναδική ουσιαστικά ορίζουσα της δημόσιας χρήσης του λόγου παραμένει ο εργαλειικός ορθολογισμός, άρα και η παθολογία της πολιτικής.

Το αποτέλεσμα είναι εξαρχής η συνεχής κρατική παρέμβαση στην κοινωνία όχι με τη μορφή θεσμομένης, αξιακά δεσμευμένης ρύθμισης, αλλά υπό τη μορφή αυθαίρετων και *ad hoc* παρεμβάσεων. Συγχρόνως η αγορά παραμένει (συστημικά) περιθωριακή ως αντικειμενικοποιημένη σχέση σύγκρουσης και εξισορρόπησης δυνάμεων εφόσον εξαρτάται από τις συνεχείς αυθαίρετες κρατικές παρεμβάσεις με συνέπεια το κομβικό σημείο πλουτισμού και διανομής να είναι το κράτος. Ένα κράτος γιατί το λόγο πάντοτε οικονομικά αδύνατο και υπό τη συνεχή πίεση της δια της διανομής νομιμοποίησης του ρόλου του.

Αυτή η λειτουργία του κράτους εμποδίζει τη διαμόρφωση αυτόνομης αγοράς. Η αγορά εργασίας στηρίζεται (και αναπαράγει) σε διαπροσωπικές σχέσεις ενώ η εκβιομηχάνιση εμποδίζεται από αυτή τη μορφή αναπαραγωγής καταναλωτικών και όχι παραγωγικών λογικών. Επίσης η αλληλεξάρτηση πελατειακού τύπου που εκφράζεται με την ιδιόμορφη αυτή επιβολή της καθολικής ψηφοφορίας είναι απαγορευτική για τη μορφή της κοινωνικής ανισότητας, που απαιτεί η βιομηχανική επανάσταση. Πράγμα που επέτρεψε και επιτρέπει την αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας ως πιο "ανθρώπινης" από ότι στις τυπικές δυτικές κοινωνίες. Ότι η διαπροσωπική - πελατειακή σχέση είναι μια ωφελιμιστική - συμφεροντολογική σχέση διαφεύγει από αυτή την εικόνα.

Η αγορά λειτουργεί ως εξηρημένη από το Κράτος, αρχικά πολύ περιορισμένα και αργότερα υπό την προστασία των τελωνειακών τειχών και των επιλεκτικών δανείων, όπου τα πρώτα, τουλάχιστον μέχρι της διαδικασίας σύνδεσης και αργότερα ένταξης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, λειτουργούν ως τεχνητό θερμοκήπιο προστασίας υφισταμένων κοινωνικών και οικονομικών δομών. Το πολιτικό αυτό κέλυφος της οικονομίας σε συνδυασμό με τις σχέσεις που διατηρεί και αναπαράγει δεν αποτελεί την προετοιμασία για το άνοιγμα στη διεθνή αγορά, αλλά το μηχανισμό συντήρησης της υπάρχουσας ισορροπίας. Η σταδιακή κατάργηση των τειχών και το άνοιγμα της οικονομίας, που δρομολογείται μετά τα 60, ανατρέπουν την υπάρχουσα κατάσταση χωρίς όμως να επιφέρουν αλλαγές και αναπροσαρμογές στην παθολογία της παραγωγικής δραστηριότητας.

Τί είναι όμως αυτό που ενδιαφέρει εδώ;

Θα μπορούσε κανείς να εξηγήσει το φαινόμενο χρησιμοποιώντας ένα απλό και τυπικό παράδειγμα της συστημικής θεωρίας. Το πολιτικό σύστημα δέχεται *in-puts* τα οποία συγκροτούνται *ad hoc*, διαπροσωπικά και βεβαίως εξωθεσμικά. Εξωθεσμικά με την έννοια ότι οι σχέσεις συναλλαγής-ανταλλαγής συμφερόντων που διαμορφώνονται δεν εμπίπτουν σε ένα πλαίσιο θεσμικής κωδικοποίησης κανονιστικών δεσμεύσεων που θα αποτελούσε προϋπόθεση και για τη λειτουργία των επιμέρους συμφερόντων σε μια δικαιωματοκρατική Δημοκρατία. Τα *in-puts* εξέρχονται από το "μαύρο κουτί" του πολιτικού συστήματος (όπου είναι ο χώρος της συναλλαγής) ως *out-puts* τα οποία για να ισχύσουν

θεσμοποιούνται, αλλά πάντοτε στη βάση μια αυθαίρετης επιμεριστικής λογικής, δημιουργώντας έναν κυκλώνα αντιφατικών ρυθμίσεων (ή μη ρυθμίσεων) αρνητικών για κάθε προσπάθεια μακροπρόθεσμης αναπτυξιακής στρατηγικής.

Το θεσμικό πλαίσιο πραγματικής υλικότητας των κοινωνικών συμπεριφορών - υπό τη σκιά ενός συνταγματικού Κράτους Δικαίου του οποίου την ισχύ συνεχώς υποσκάπτει - είναι ουσιαστικά ένα πλαίσιο έξω από τη λογική του συστήματος στο οποίο υποτίθεται ότι ανήκει. Εξαρτώμενο από την επιρροή των επιμέρους συμφερόντων δεν εντάσσει την πραγμάτωσή τους σε δεσμευτικές ορθολογικές προτεραιότητες (ούτε διαθέτει τα κριτήρια γι' αυτό το σκοπό) αλλά διαμορφώνει τους θεσμούς και την πραγματικότητα της λειτουργίας τους ως βραχυπρόθεσμες εκφράσεις της συγκυρίας.

Οι σχέσεις επιμέρους συμφερόντων-κράτους, οι εξωθεσμικές λειτουργίες διαμόρφωσης όρων συμφωνίας - συναίνεσης, η κρατική παρέμβαση (ως επιλεκτική ρύθμιση ή μη ρύθμιση) και η υποκατάσταση της διανεμητικής λειτουργίας της αγοράς από το κράτος δημιουργούν τις συνθήκες υπό τις οποίες το κράτος, ενώ αποδέχεται την αγορά, κηδεμονεύει τη λειτουργία της, αποτρέποντας παραγωγικές λογικές και επιτρέποντας μόνο καταναλωτικές σκοποθεσίες (κατανάλωση ή και αποθησαύριση, πλουτισμό). Το αποτέλεσμα είναι η μετάθεση του ιδιωτικού χώρου στο δημόσιο. Εφόσον ο χώρος της απόκτησης πόρων δεν είναι ο χώρος της αγοράς αλλά το κράτος, το κράτος αποτελεί πηγή πλουτισμού, προνομίων και δύναμης των πατρώνων και συγχρόνως υλικής αναπαραγωγής των πελατών αναπαράγοντας μία πατριαρχική και προνεωτερική μορφή αλληξάρτησής τους.

Συνέπεια είναι η παθολογία της σχέσης ιδιωτικού και δημοσίου και η αδυναμία διαμόρφωσης του δημοσίου λόγου, εφόσον το ιδιωτικό (*grosso modo* η οικονομία) λειτουργεί μόνο μέσω της διαμεσολάβησης του κράτους. Ο δημόσιος χώρος ταυτίζεται με τον ιδιωτικό αναιρώντας το αξιακό υπόβαθρο της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας. Συγχρόνως στη βάση αυτή το Δίκαιο, ως θετικοποίηση προνομιακών επιλογών, εμφανίζεται ως ένας απογυμνωμένος εξαναγκαστικός μηχανισμός, ο οποίος δεν αποτελεί δημόσια έκφραση της ηθικής και του ορθού λόγου (*Moralitaat*), αφού η δεσμευτική καθολικότητα των αξιακών του περιεχομένων παραμένει ανίσχυρη. Στην πράξη το Δίκαιο λειτουργεί και γίνεται θετικά ή αρνητικά αποδεκτό ως τέτοιο, ως αυθαίρετη κωδικοποίηση συγκυριακών συμφερόντων. Η ηθική (εσωτερικευμένη) απαξίωση συμπεριφορών δεν λειτουργεί στο πλαίσιο του ορθού λόγου, αλλά όποτε και όταν στη βάση κάποιων προνεωτερικών αναφορών ελαστικής εθιμικής ηθικότητας (*Sittlichkeit*), εφόσον η ορθολογικότητα της αποδοχής ηθικών αξιών καθολικής και δεσμευτικής ισχύος είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη ή τουλάχιστον περιθωριακή.

Υπό αυτούς τους όρους η διαφθορά π.χ. είναι τυπικά κολάσιμη συνειδησιακά όμως αποδεκτή συμπεριφορά εφόσον η εργαλειακή, ωφελιμιστική ορθολογικότητα είναι κυρίαρχη. Το ίδιο ισχύει και για την ανισότητα η οποία μπορεί να καλυφθεί υπό το πρίσμα ενός αυθαίρετου και συγκυριακά οριζόμενου κοινού καλού ή εθνικού συμφέροντος. Ένας κρατισμός χωρίς ηθικά περιεχόμενα που νομιμοποιείται ηθικά μέσω αναφορών σε φαντασιακές ταυτίσεις λειτουργεί ως πολιτική έκφραση μια ατομοκεντρικής κοινωνίας όπου η σύγχυση μεταξύ προνομίου και δικαιώματος κυριαρχεί.

Σήμερα η πίεση για περιορισμό ή ουσιαστική αποδυνάμωση αυτής της μέχρι πρότινος θεμελιώδους λειτουργίας του κράτους ως επίπτωση της οικονομικής λογικής και της αντήπροσαρμογής της κρατικής λειτουργίας που αναγκαστικά επιφέρει η ένταξη της χώρας στην Ενωμένη Ευρώπη - κυρίως μετά την συμφωνία του Μάαστριχτ και της νεοφιλελεύθερης λγικής που κυριάρχησε - και τον περιορισμό των πόρων προς διανομή που δημιούργησε η υποχρέωση του κράτους για να ανταποκριθεί στην μέχρι τώρα λειτουργία του οδηγεί τη χώρα σε αδιέξοδο.

Οδηγεί σε κοινωνική ανασφάλεια και αβεβαιότητα και σε συνθήκες έρπουσας πολιτικής κρίσης, γιατί η αδυναμία λειτουργίας του μοναδικού μηχανισμού που διέθετε για την εξομάλυνση κοινωνικών αντιθέσεων και τηναποφυγή διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού εκλείπει χωρίς να μπορεί να αντικατασταθεί από λειτουργίες αμυντικές και ρυθμιστικές που ανταποκρίνονται στη λογική της οικονομίας της αγοράς. Υπό αυτούς τους όρους η κοινωνία (αυτό) εγκαταλείπεται σε μια διαδικασία ραγδαίας αύξησης των κοινωνικών ανισοτήτων, σε άνοιγμα της εισοδηματικής ψαλίδας, όπου η επιβολή της ισχύος της αγοράς, χωρίς όμως προϋποθετικές αξίες, χωρίς τα περιεχόμενα εκείνα που καθιστούν την λειτουργία της ορθολογική και αναπαραγωγική για την κοινωνική συνοχή καθιστούν την κοινωνία ολοένα και πιο ευάλωτη και ανέτοιμη να αμυνθεί. Η επιβολή ενός ασυγκράτητου ωφελισμικού ατομικιστικού νεοφιλεύθερου ανορθολογισμού παρουσιάζεται ως η μόνη προοπτική.

Ο παραδοσιακός ατομοκεντρικός-οικογενειοκεντρικός χαρακτήρας των πελατειακών σχέσεων εφόσον χάνει την υλική βάση στην οποία είχε στηριχθεί (ακόμα και κατά τη δεκαετία του '80 με τεχνητούς τρόπους) αδυνατεί πλέον να λειτουργήσει συνεκτικά και συγκροτεί την ιδεολογία ο σώζων εαυτόν σωθήτω.

Η κοινωνική, οικονομική και πολιτική κρίση που διαμορφώνει την πραγματικότητα γύρω μας είναι ίσως ο μόνος δρόμος για να απεμπλακεί η ελληνική κοινωνία από τις παθολογίες που αναπαράγει και να εξαναγκασθεί στην αποδοχή του ορθου λόγου (που βεβαίως δεν ταυτίζονται με τις επιταγές του νεοφιλελευθερισμού). Υπάρχουν στοιχεία που τεκμηριώνουν μια τέτοια πορεία, όπως η πολύ καθυστερημένη βέβαια επιβολή κάποιων ορθολογικών επιλογών στο χώρο της εξωτερικής πολιτικής ή των εργασιακών σχέσεων, αλλά υπάρχουν ακόμη πολύ περισσότερα που τεκμηριώνουν την θέση περί του αντιθέτου.